

МОРФОЛОГИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА РЪКОПИСНИЯ СБОРНИК НА МАТЕЙ ПРЕОБРАЖЕНСКИ (Наречия и междуметия)

Иво Братанов

Morphological peculiarities of the manuscript collection of Mathey Preobrazhenskiy. In the report the peculiarities to the adverbs and the ejaculations used in the manuscript collection, written by Mathey Preobrazhenskiy in 1853, are heard. Use of those incommutable parts of the speech is viewed and their meaning is mentioned. It's about researching of the language of this Renaissance literary person.

Key words: Mathey Preobrazhenskiy, manuscript collection, morphological peculiarities, adverbs, ejaculations,.

В предложения доклад ще бъдат разгледани особеностите на наречията и на междуметията, употребени в българската част на Ръкописния сборник на Матей Преображенски (по-долу сборникът ще бъде означаван със съкращението РС или със заглавието Кни'жица ма'лаа)¹, съставен през 1853 – 1855 г. Черковнославянската част на РС няма да бъде проучвана тук, тъй като тя не е съчинение на Матей Преображенски.

1. Наречия.

Наречията², използвани в Ръкописния сборник, общо взето не се различават от употребяваните в съвременния български книжовен език наречия.

1. 1. При част от наречията са засвидетелствани варианти, които не се различават по значение, например ни'каде (с. 150) и нигдѣ (двукратно на с. 152; с. 154, 155, 158, 219), та'мъ (с. 148, 158, 159, 168, 183, 192) и та'мъ (с. 148, 149).

1. 2. Наречията, употребени в РС, са от различен произход – български (например пре'жде на с. 147; По'слѣ на с. 148, 157, 180, 190, 208; ве'ки на с. 151; добрѣ на с. 164, 188, 199, 208, 209, 221; ѿвно на с. 153) и турски (вж. например ве'лкимъ на с. 159, хи'чь на с. 150, 209 и сѣлтъ на с. 154, 163). Някои от наречията са с книжовен произход, например вѣсмѣ (с. 149), се'мо ѿ она'мо (с. 177).

1. 3. Степените за сравнение на наречията са образувани аналитично – с частиците по и най, прибавени към положителната степен на наречието, вж. мно'гъ (с. 151, 154, 156) и по мно'гъ (с. 180), По'слѣ (с. 148, 157, 180, 190, 208) и най по'слѣ (с. 192, 206).

Открит е и случай, в който значението на наречието е усилено чрез повторение, вж. И такѣ ско'рѣ ско'рѣ по въздѣхъ варве'ши (с. 189).

1. 4. По състав наречията са два вида – прости (вж. например та'мъ на с. 148, 158, 159, 168, 183, 192; тѣка на с. 150, 156; гдѣ на с. 164, 200; добрѣ на с. 164, 188, 199, 208, 209, 221; по'слѣ на с. 154, 155, 178, 203, 218) и сложни. Сложните са образувани от предлог и наречие, например ѿ вѣнъ (стр. 153), ѿ гдѣ (с. 158, 188), ѿ гдѣ'то (с. 205), на го'рѣ (с. 219), на го'ре (с. 158; двукратно на с. 160), на до'лѣ (двукратно на с. 158; трикратно на с. 159), ѿ до'лѣ (с. 162), ѿ тѣка (с. 147), до тѣка (с. 150; двукратно на с. 159), на вѣнъ (с. 157); от предлог и съществително име, например безъ брѣй (с. 151), во ѿстинѣ (с. 149, 159, 185); от два предлога, вж. наздѣдъ (с. 159, 208) и наздѣтъ (с. 163), по напре'дъ (с. 198).

1. 5. В РС са засвидетелствани наречия, образувани от прилагателни имена, от съществителни имена, от числителни имена и от местоимения.

1. 5. 1. **Наречия от прилагателни имена.** Повечето наречия, открити в Кни'жица ма'лаа, са образувани със словообразователната наставка -о или -е от прилагателни имена, които в мъжки род ед. ч. завършват на съгласен звук. Тези наречия съвпадат с формата на съответното прилагателно име за среден род ед. ч. (вж. [7, с. 443; 6, с. 391]), например іа'вно (стр. 153), стра'шно (стр. 153, 157, 158), си'лно (с. 158), че'сто (с. 151), ве'село (с. 178), прера'достно (с. 178), подо'бно (с. 181), ле'сно (с. 176), ти'хо (с. 199), добрè (стр. 153), добрè (с. 164, 188, 199, 208, 209, 221). Друг завършък има наречието мв'жески (с. 153; вж. [7, с. 443]).

1. 5. 2. **Наречия от съществителни имена.** Тези наречия са свързани със стари падежни форми, вж. ро'домъ (с. 149) и д'б'лwm' (с. 173).

1. 5. 3. **Наречия от числителни имена.** От ср. р. ед. ч. на числителните имена е образувано наречието пе'рво (с. 156; срв. [8, с. 228]).

1. 5. 4. **Наречия от местоимения:** та'мъ (с. 148, 158, 159, 168, 183, 192), гд'тè (с. 164, 200) и др.

1. 6. В Кни'жица ма'лаа са засвидетелствани наречия за място, за време, за начин, за количество и степен, за причина и цел, за логическо уточняване.

1. 6. 1. **За място:** та'мъ (с. 148, 158, 159, 168, 183, 192), тс'ка (с. 150, 156), ѿ вж'нъ (стр. 153), нигд'тè (двукратно на с. 152; с. 154, 155, 158, 219), далл'чъ (с. 154), вхре'тъ (така! с. 155), до тс'ка (с. 150; двукратно на с. 159), до кра'й (с. 152), на вж'нъ (с. 157), на до'лè (двукратно на с. 158; трикратно на с. 159), на го'ре (с. 158; двукратно на с. 160), гд'тè (с. 183, 208), наза'дъ (с. 159, 208), далл'чъ (с. 161), ѿ сре'ща (с. 161, 164), никадè (с. 150), гд'тè (стр. 164, 200), се'мо и ѡна'мо (с. 177), ѿ гд'тè (с. 158, 188, 200), ѿ гд'тèто (с. 205), не'гд'тè (с. 158, 184), на го'рè (с. 219), ѿ сре'ща (с. 161, 164).

1. 6. 2. **За време:** пре'жде (с. 147), По'сл'тè (с. 148, 157, 180, 190, 208), по'сл'тè (с. 154, 155, 178, 203, 218), ве'ки (с. 151), до сигà (с. 152), по' напре'дъ (с. 154), кога'то (с. 155), тв'такси (с. 153).

1. 6. 3. **За начин:** добрè (стр. 153), добрè (с. 164, 188, 199, 208, 209, 221), іа'вно (стр. 153), стра'шно (стр. 153, 157, 158), па'къ (с. 148, 155, 159), си'лно (с. 158), ро'домъ (с. 149), че'сто (с. 151), мв'жески (с. 153), ве'село (с. 178), прера'достно (с. 178), ско'рво (с. 210), подо'бно (с. 181), ле'сно (с. 176), ти'хо (с. 199), д'б'лwm' (с. 173).

1. 6. 4. **За количество и степен:** ма'лко (с. 148), мно'гè (с. 149, 151, 154, 156), в'смà (с. 149), хи'чь (с. 150), без' бро'й (с. 151).

1. 6. 5. **За причина и цел:** зацо'то (с. 149, 152).

1. 6. 6. **За логическо уточняване:** во істиннè (с. 149, 159), іа'вно (с. 153)

1. 7. Със значение на наречия се употребяват и някои изрази: вто'ри пж'тъ (с. 148), пла'тъ ка'та (с. 171), стò ка'та (с. 171).

2. Междуметия.

В българската част на РС са употребени сравнително малко междуметия. Причина за това е обстоятелството, че жанрът на текста (описание на религиозни видения) предполага изказване на относително еднообразни чувства – съжаление за направените в миналото грехове и обръщение към светиите.

В РС е засвидетелствано само едно звукоподражателно местоимение – а̀хъ. Всички останали междуметия са възклицателни – ѡ, го'ре, го'рко, те'шко, хе'й, оу̀вы, ѡхъ, а̀ми'нъ³.

Звукоподражателното междуметие а̀хъ е използвано в разказ за една авлига, която е казала молитвата „Отче наш”. Разказвачът съобщава: Тов̀а (молитвата – в с. м. – И. Б.) като ѡзговори, тв'такси фрж'кнаха, ѡ си'чките ѡзвѣ'каха: а̀хъ, а̀хъ, а̀хъ: а̀ по мо'йто мнѣ'нїе го раззмѣ'х', да ѐ, а̀ми'нъ, а̀ми'нъ, а̀ми'нъ . (с. 183). Със същото междуметие завършва и българската част на Кни'жица ма'лаа, вж. ѡ да хва'ла̀ сп̀ла на'шегѡ ѡса хр̀та̀, сиг̀а ѡ вы'наги, ѡ въз'кра'йны те вѣ'кѡви, а̀ми'нъ (с. 226 – 227).

С междуметието ѡ се изразяват възмущение (вж. ѡ бра'те, защо̀ си толи'ко везѣ'менъ; на с. 150 и ѡ бра'те, за мене не пи'тай, чи а̀ко фа'те да ти гово'ре, ша са чс'дишъ: на с. 150), учудване (ѡ бра'те! са'лтъ въз псѣти'на та ли ѐ покла'нїе; на с. 154 – 155; ѡ чл̀че, защо̀ са смѣца'вашъ сосъ по'мысла си; на с. 202), възторг (ѡ вж̀е бл̀гї'й на с. 156, 184, 189; ѡ сла'ва теб̀е гд̀и! на с. 165; ѡ вж̀е бл̀гї'й ѡ всемл̀тивїй! на с. 165; ѡ бл̀же'нны вы госпожи! на с. 200; ѡ бл̀же'ннаа! на с. 203; зна'мъ ѡ гп̀же, ѡ сж̀мъ чи'талъ, защо̀, кои'то за в̀а оу̀ми'ратъ, чи живѣ'атъ вовѣ'ки на с. 204) и скръб (ѡ го'рко ме'не! на с. 166). Междуметията ѡхъ, го'ре, оу̀вы, го'рко и те'шко изразяват съжаление, вж. ѡхъ те'шко ме'не ѡкал'нномъ! (с. 166), оу̀вы оу̀вы! ѡ го'ре мнѣ'! (с. 166), ѡ го'рко ме'не! (с. 166). Междуметието хе'й е използвано при обръщение (вж. хе'й хей! вые'шъ ма ты, а̀ма а̀хъ не'ма да та ѡста'ва, а̀ми ша на глас̀е въз бл̀в'дъ да па'днишъ, сосъ жен̀а ѡ гра'да сигишо'ра: на с. 153). Междуметието а̀ми'нъ изразява съгласие (вж. по-горе).

Междуметията ѡ, го'ре, оу̀вы, а̀ми'нъ, ѡхъ са от книжовен произход⁴, а междуметията а̀хъ, го'рко, те'шко и хе'й са народни по произход.

БЕЛЕЖКИ

1. РС сега се намира в Окръжния държавен архив – Велико Търново, ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а). Кратки сведения за откриването на Кни'жица ма'лаа и за съдържанието ѡ вж. в [4, с. 86].

2. Поради напълно разбираемите ограничения в обема на предложения доклад, тук ще разгледам само някои от особеностите на наречията. По-пълно изследване на наречията, употребени в Кни'жица ма'лаа, ще представя в друго изследване.

3. Думата **амин** е определена като междуметие в [РБЕ, с. 247, кол. 1]. За произхода и значението на тази дума вж. [3].

4. Междуметията, които се употребяват в черковнославянския език, вж. в [5, с. 92; 2, с. 71; 1, 151].

ИЗТОЧНИЦИ

1. Кни'жица ма'лаа, соде'ржа'щаа въ себѣ о'ста'въ чиноположе'нїа мона'шескагѡ о'б'раза. ѡб'рѣта'ются же ѡ инѡи полѣ'зньшїа словѣса стѣ'хъ о'цѣ • Спи'санныа мат'фе'ем' мона'хѡ, жи'телл терноводе'рве'нтскагѡ монастирѧ, прев'браже'нїе гдѣне, за своѡ по'лзу, ѡ потре'вѣ. въ лѣ'то ѡ х'ртѧ. ѧѡѡг. мѣцѣ фе'врѣа'рїи. – Окръжен държавен архив – Велико Търново, ф. 21 К, оп. 1 (фонд на Народното читалище “Съединение” – с. Михалци, а. е. 95а).

ЛИТЕРАТУРА

[1] ̀Еромона'хъ ̀Алв'пїи (Гамановичъ). ГРАММАТИКА ЦЪРКОВНО-СЛАВАНСКАГѡ АЗЪКА. Москва, Издательство “Паломник”, 1991, 272 с.

[2] Архимандрит д-р Атанасий Бончев. Църковнославянска граматика със сборник от образци за превод и речник на църковнославянския език. Фототипно издание. С., Синодално издателство, 1986, 236 с.

[3] Братанов, И., Произход и значение на думата **амин**. – Арнаудов сборник (Доклади и съобщения). Т. III. Русе, Издател „Лени-Ан”, 2003, с. 354 – 358.

[4] Братанов, И., Графични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 5.2 – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, 2006, с. 87 – 91.

[5] Граматика на църковнославянския езикъ съсъ сборникъ отъ систематично наредени за граматиченъ разборъ примѣри и образци и рѣчникъ на по-малко познатитѣ думи, които се срѣщатъ въ тѣхъ. За употреба въ Богословскитѣ училища и за самообразование стѣкмили К. Карагюлевъ и И. Бакаловъ. С., Издава Св. Синодъ на Българската Църква, 1900, 264 с.

[6] Граматика на съвременния български книжовен език. Главен редактор проф. Стоян Стоянов. Т. II – Морфология. С., Издателство на БАН, 1983, 512 с.

[7] Стоянов, проф. Ст., Граматика на българския книжовен език (Фонетика и морфология). Трето издание. С., ДИ „Наука и изкуство”, 1980, 496 с.

[8] Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 1979, 356 с.

СЪКРАЩЕНИЯ

1. РБЕ – Речник на българския език. Т. I (А – Б). Главен редактор Кристилина Чолакова. С., Издателство на БАН, 1977, 912 с.

Докладът е публикуван в Научните трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 47, серия 9 – Майски научни четения. Русе, 2008, с. 39 – 42.